

УДК 94:[331.556.4:314.15](=161.2:100)"19/20"

DOI: 10.33402/ur.2022-15-126-149

Роксолана МАКСИМ'ЯК

магістр історії, спеціаліст відділу інформації

Львівського національного університету

імені Івана Франка

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6153-5533>

e-mail: maksymyak94@gmail.com

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ СІМЕЙ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Розглянуто повсякденне життя сімей трудових мігрантів у незалежній Україні в контексті його змін через вихід особи з зони звичного (дис)комfortу, життя сімей на дві країни, сприймання нових соціокультурних впливів. Досліджено такі основні моменти, як причини міграції, прийняття рішення про виїзд на роботу за кордон, ставлення до цього факту інших членів родини, пристосування до життя нарізно і формування нових побутових реалій мігранта і його сім'ї, що залишилася в Україні, підтримка контактів, сприймання і співпереживання, досвід «життя самотійно» і «життя без близької людини».

Сформовано цілісний образ повсякденного життя сімей українських трудових мігрантів, виявлено проблеми, які перед ними постають, і шляхи їхнього подолання, простежено вплив нового соціокультурного середовища на збереження чи зміну ментальності й ідентичності людини, особливості формування сімейних взаємин в умовах життя на віддалі та сучасні засоби комунікації. У дослідженні для всебічного розгляду мікропроблеми міграційних соціальних явищ використано такий комплекс методів: репрезентативні опитування мігрантів, аналіз баз даних зі статистичною інформацією, анкетування.

Стверджено, що життєва історія кожного трудового мігранта і його сім'ї є унікальною і своєрідною, адже хтось залишається поза межами Батьківщини і намагається створити там частинку «рідної України», а хтось і за десять років проживання на чужині повертається додому, де вже все одно не може відчувати себе «своїм», конструюючи сімейний добробут і майстерно приховуючи пережиті драми від зайвих очей.

Ключові слова: трудовий мігрант, трудова міграція, збереження/зміни ментальності та ідентичності в міграції, четверта хвиля трудової міграції, інтеграція в місцеве суспільство, проблема відчуження.

Міграція має давню історію, адже пошуки кращого життя можуть кликати людей в мандри. До світових міграційних процесів залучений кожний куточок світу. Україна не виняток, адже переживає четверту хвилю трудової

міграції – «заробітчанську». Її передумовами стала, з одного боку, соціально-економічна ситуація в Україні, а з іншого – відкриття кордонів, завдяки якому виїзд на заробітки перетворився на буденне явище. Сьогоднішня міграція є новим соціальним процесом, що відрізняється від практики попередніх століть. Принципових відмінностей чимало: від причин і способу організації виїзду до змін у самоідентифікації українців за кордоном. Четверта хвиля міграції є найчисельнішою та, на відміну від попередніх, охоплює всі регіони України. Питання трудової міграції для України є проблемою державного рівня. Теми українських заробітчан та умови їхнього перебування за кордоном привертають увагу всього суспільства, їх активно обговорюють у публічному просторі.

Тривале перебування за межами батьківщини, часткова чи повна інтеграція в суспільство-реципієнта позначаються на світогляді заробітчан. Трудовому мігрантові, який опиняється в новій культурі, доводиться відмовитися від звичного способу життя, вивчити іноземну мову, прийняти чужі звичаї. Досліджуючи можливості репрезентації українських традицій в іншому культурному середовищі, можна простежити шляхи і ступінь збереження української ідентичності заробітчан. Неоднозначним наслідком зовнішньої міграції стала поява нового соціального феномену – дистантних сімей. Їхні історії, звання до життя нарізно, підтримка на відстані та колізії у взаєминах, явище «соціального сирітства» можна й потрібно вивчати також засобами історичної науки.

На сьогодні ще немає комплексних досліджень про повсякденне життя заробітчан за кордоном, їхню адаптацію і процес інтеграції в «інше» суспільство. Частково ці питання вивчали С. Одинець¹, І. Макаров² та П. Гаврилишин³. Дослідження доповнюють архівні матеріали, статистичні дані, матеріали періодичних видань, інтернет-порталів, соціальних мереж, візуальні джерела. Важливими є матеріали усної історії, записані за спеціально розробленою програмою соціологічного розширеного інтерв'ю, що передбачало довільну розповідь респондента та відповіді на низку уточнювальних питань. Оповідач, зазвичай аналізуючи, переказує свій досвід. Так, у розмові виникають проблеми, які ще не піднімалися ні в публіцистиці, ні в науковій літературі. У роботі використано відеоматеріали, зокрема фільм «Жінка-банкомат» на замовлення телеканалу «1+1», проєкт «Наші» на замовлення «Інтера»⁴.

Чисельність, соціальний та гендерний аспект. Географія розселення. Офіційна статистика не дає змоги докладно відобразити масштаби трудової міграції та визначити кількість заробітчан. Далеко не всіх, хто від'їжджає (перетинає кордон, наприклад, за туристичними візами), фіксують вітчизняні органи статистики. За

¹ Одинець С. Українські мігрантки в Італії: соціально-демографічний портрет й основні фактори міграційного процесу у перспективі останнього десятиліття. *Народознавчі зошити*. 2013. № 4. С. 600–607.

² Макаров І. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження. Львів, 2009. 248 с.

³ Гаврилишин П. М. Українська трудова імміграція в Італії (1991–2011). Брустурів: Дискурс. 300 с.

⁴ Жінка-банкомат. ІІІ «1+1» на замовлення ТОВ «Телерадіокомпанія «Студія «1+1». 2013. Відеоматеріали. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=CvfCwsRjPJ8>

підрахунками українських експертів, за межами країни в 2000-х роках одночасно працювало від 2 до 7 млн українських громадян. А за даними Українського соціального форуму, кількість українських робітників за кордоном становить 4,5 млн, за даними Міністерства праці та соціальної політики України – 2 млн, колишня уповноважена Верховної Ради України з прав людини Н. Карпачова вважає, що на заробітки за кордон виїхало до 7 млн громадян⁵. Найближчими до реальності можна вважати дані А. Гайдуцького – 4,93 млн осіб у 2007 р., з яких 2 млн перебувало в Росії, 1 млн – у Польщі, 500 тис. – в Італії, 350 тис. – у Греції, 200 тис. – в Португалії, 130 тис. – в Іспанії тощо.⁶ За даними МЗС на 2016 р., легально за кордоном перебувало 5 202 971, а нелегально – 1 581 947 громадян України⁷. Чимало мігрантів працюють за кордоном без належних дозволів. За даними Держкомстату 2008 р., 35,1 % заробітчани мали дозвіл на проживання та роботу, 39,3 % – тимчасову реєстрацію, жодного офіційного статусу не мали 25,6 % мігрантів⁸.

Дві третини трудових мігрантів становлять чоловіки. Частка трудових мігрантів серед українських чоловіків у віці 15–70 р. – 4,8 %, тоді як жінок – 2,2 %. Це пояснюють неprestижними секторами зайнятості та гнучкістю жіночої праці. Втім, є відмінності між країнами призначення за гендерним складом мігрантів. 57 % трудових мігрантів належать до вікової категорії 30–49 р., середній вік – 37 р. Чоловіки і жінки активніше долучаються до міграційних процесів після досягнення 25 і 30 р. відповідно⁹. За частотою трудових поїздок, способами їхнього здійснення, тривалістю перебування за кордоном є значні гендерні відмінності. Жінки їздять за межі України рідше, ніж чоловіки, і перебувають там зазвичай довше¹⁰. Гендерні відмінності трудової міграції простежуються й у сімейних відносинах. За даними К. Левченко, різняться і сімейний стан чоловіків та жінок¹¹. У шлюбі перебувало більшість мігранток (51,3 %), проте відсоток тих, хто ніколи не перебував у шлюбі, вищий серед чоловіків (29,7 %).

Більшість трудових мігрантів є мешканцями міст. Показник мігрантів із сіл коливається в межах 10 %, найбільшим він є в західних областях – 12,9 % від

⁵ Кулик В. Внутрішні та зовнішні виміри регулювання міграційних процесів *Гідна праця та трудова міграція в Україні*: матеріали Міжнародного експертного круглого столу. Київ: Друкарня ТОВ «ПЦ «Скайтек», 2009. С. 26.

⁶ Гайдуцький А. Міграційний капітал в Україні: прихована реальність. *Дзеркало тижня*. 2007. 21 квітня. С. 8.

⁷ Міграційний профіль України 2013. URL: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/mig_prifil_2016.pdf

⁸ Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

⁹ Рибаків Т. О. Стан та перспективи трудової міграції між Україною та Європейським Союзом в умовах Євроінтеграції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Ужгород, 2016. Вип. 7 (3). С. 46.

¹⁰ Герасименко Г. Позняк О. Гендерні аспекти трудових міграцій населення України. *Демографія та соціальна економіка*. 2006. № 1. С. 51.

¹¹ Мидловець У. С. Жінки та міграція / ред. К. Левченко. Харків: Права людини. 2010. С. 19.

загальної кількості економічно активного населення¹². Рівень освіти трудових мігрантів на початку 1990-х років був високим, тому що першими виїхали особи, які мали вищу освіту. Натомість на зламі тисячоліть, коли трудова міграція охопила ширші верстви населення, відбулося зниження освітнього рівня мігрантів. За даними Держкомстату на 2008 р., повну вищу освіту мали 18,8 % трудових мігрантів¹³. Більшість трудових мігрантів (59 %) мали повну загальну середню освіту, ще 9,8 % – базову загальну середню або початкову загальну освіту¹⁴.

На міграційну поведінку населення вплинули події Євромайдану та російсько-української війни. Міграційні переміщення закономірно посилювалися. За офіційними даними, з 2014 р. тенденції на виїзд з країни постійно зростали. У 2014 р. 85,5 % українців вважали, що знайти пристойну роботу, яка відповідала б їхньому рівню кваліфікації і забезпечувала достатній заробіток, у місці їхнього проживання вкрай складно (у 2008 р. так вважали 74 % респондентів)¹⁵; 60 % опитаних стверджували, що важко знайти не лише пристойну, а й будь-яку роботу (у 2008 р. таких було 38 %).

Географія розселення трудових мігрантів змінилася. Першими виїжджали на заробітки мешканці прикордоння. У 1990-х роках українці часто їхали на сезонні роботи до Польщі, Росії, Чехії. Для заробітків почали відкриватися такі країни, як Італія, Португалія, Греція. Із Західної України частіше виїжджають у країни ЄС (Польща, Італія, Іспанія), зі Східної – в Росію. Освоївшись, першопрохідці запрошували друзів і знайомих. На початку 2000-х років в Італію виїхало **понад 100 тис. українських мігрантів**. Те ж відбулося в Португалії, Іспанії та Греції, щоправда, у менших кількостях¹⁶.

Причини й мотиви трудової міграції. Заробітчани трактують трудову міграцію як дієвий спосіб реалізації власних соціальних інтересів. Рушієм закордонного турне стає бажання допомагати рідним в Україні, комфортно жити, натомість цікавість пізнати щось нове (місцеві традиції, мову) перебуває на останньому місці¹⁷. Для окремих осіб трудова міграція є заздалегідь спланованим кроком, а для інших настає через певні обставини. Заглиблення в проблеми, які можуть виникнути за відсутності людини поряд з рідними, не є на початках важливим.

¹² Касьянова М., Ширма О. Особливості трудової міграції населення України (1991–2011). *Схід*. 2013. Травень–червень. № 3. С. 106.

¹³ Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи регулювання. Київ: НІСД, 2011. С. 7.

¹⁴ Зовнішня трудова міграція / за ред. В. Г. Чебанова. Київ, 2009. С. 31.

¹⁵ Малиновська О. Трудова міграція населення України: чого чекати в найближчому майбутньому? *Міграція. Всеукраїнська інформаційно-аналітична щомісячна газета*. 2015. 29 квітня URL: <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-labour-migration-ukraine-what-to-expect-in-the-near-future-part-1/>

¹⁶ Федина М. Світлана Одиноць: «Нині ми стоїмо на порозі нової хвилі міграції. І це добре». URL: http://tvoemisto.tv/news/svitlana_odynets_nyni_my_stoimo_na_porozi_novoi_migratsii_i_tse_dobre_79606.html

¹⁷ Кулик В. Внутрішні та зовнішні виміри регулювання міграційних процесів. *Гідна праця та трудова міграція в Україні*: матеріали Міжнародного експертного круглого столу. Київ: Друкарня ТОВ «ПЦ «Скайтек», 2009. С. 25–34.

Поштовхом до міграції на початку 1990-х років стала економічна нестабільність після розпаду СРСР, масові скорочення працездатних осіб і закриття заводів¹⁸, зокрема у 1997 р. «Львівголубуду» й «Львівтеплокомуненерго»¹⁹. У системі побутового обслуговування фінансові результати погіршувались, підприємства ставали неприбутковими (понад 73 %) ²⁰. Безробіття в містах означало позбавлення мінімальних засобів існування. Складне економічне становище підтверджується численними страйками і величезною заборгованістю з виплат зарплати, пенсії, стипендій, соціальної допомоги, зростанням цін. До прикладу, шахтарі Червонограда в 1997 р. страйкували з вимогою ліквідації заборгованості в 600 тис. грн²¹. У статусі безробітних лише у Львівській обл. перебувало 46,9 тис. осіб²². Більшість трудових мігрантів почала їздити за кордон саме через скрутне фінансове становище сім'ї²³. Чимало з них не бачили перспектив покращення життя на Батьківщині: «наш уряд дозволив, щоб мільйони українців були змушені їхати за кордон, щоб вижити»²⁴. Частина заробітчан розчарувалась у системі й не бачила можливостей кар'єрного росту: «за місцем моєї роботи не бачила перспективи. Несправедливість і фальш у громадсько-суспільних стосунках. Економічні проблеми»²⁵.

Нерідко на рішення переїхати впливають сімейні обставини і можливість потрапити під опіку до родичів, які вже облаштувались і можуть допомогти²⁶. Тому одним з мотивів трудової міграції, особливо останнім часом, стає імміграційний досвід української спільноти. У такій ситуації прийняття рішення дається легше через самозаспокоєння: «пожаліюсь – допоможуть, ми ж одна кров». Рішення про виїзд могло бути прийнятим від якогось поштовху: «В один день я проснулася рано і вирішила, що я мушу їхати. Куду їхати? Випадково стрічаю кума жінку. Вона каже, що всі їдуть в Італію. Каже, хочеш, я тобі допоможу з документами.

¹⁸ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. Р-221. Оп. 4. Спр. 537. Арк. 203, 205. (Загальний відділ. Сектор протоколу. Розпорядження голови облдержадміністрації та додатки до них № 1–22).

¹⁹ Там само. Спр. 162. Арк. 96. (Кошторис і штатний розпис облвиконкому за 1997 р.).

²⁰ Там само. Ф. Р-221. Оп. 3. Спр. 1317. Арк. 51–53. (Кошторис і штатний розпис облвиконкому за 1992 р. № 1–28).

²¹ Там само. Спр. 452. Арк. 43. (Львівська обласна державна адміністрація. Організаційне відділення. Документи про роботу відділу (плани, інформація, довідки та ін.)).

²² Там само. Спр. 452. Арк. 90. (Львівська обласна державна адміністрація. Організаційне відділення. Документи про роботу відділу (плани, інформація, довідки та ін.)).

²³ Там само. Спр. 537. Арк. 67–69, 110, 122, 203. (Загальний відділ. Сектор протоколу. Розпорядження голови облдержадміністрації та додатки до них № 1–22).

²⁴ Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів, проведеного в 2015 р. на тему: «Життя поза межами Батьківщини». *Особистий архів автора*.

²⁵ Там само.

²⁶ Інтерв'ю з Марією Пригода, 1994 р. н., записане в м. Львові через Skype 24 березня 2016 р. *Особистий архів автора*; Інтерв'ю з пані Оленою, [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], записане в м. Львові через Skype 16 жовтня 2016 р. *Особистий архів автора*; Інтерв'ю з пані Наталею, [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], записане в м. Львові через Skype 13 жовтня 2016 р. *Особистий архів автора*.

І за тиждень часу я зробила візу, я зробила все, але до останнього дня нікому не казала, що поїду. Того, що перше боялася втратити роботу, бо не знала, як воно буде. А по-друге... ну, мабуть, боязню, тому що так далеко ніхто ніколи не їхав»²⁷.

Настрої молоді щодо трудової міграції є різними, але багато хто розглядає таку ймовірність: «я молодий і прагну отримати нові враження і знайомства»²⁸. За даними опитування компанії HeadHunter, основними причинами виїзду молодь вважає відсутність хорошого майбутнього для себе і своєї сім'ї в Україні (71 %), низький рівень оплати праці (44 %), відсутність умов для професійної реалізації (41 %), нестабільну політичну ситуацію (34 %) ²⁹. Зростає й кількість охочих навчатися в Європі. На думку директора Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою І. Ключковської, освіта в Європі є лише приводом для того, щоб залишити Україну³⁰.

Основними причинами трудової міграції українців є економічні негаразди, бажання реалізуватись чи віднайти себе в іншому середовищі або ж родинні обставини. З 2000-х років трудова міграція стає «суспільною модою», пов'язаною не стільки зі скрутним матеріальним становищем, скільки з бажанням наслідувати стереотип кращого життя.

Права та соціальні гарантії. Працевлаштування і взаємини з працевлаштувачем. На початку четвертої хвилі трудової міграції ніхто в Україні не мав досвіду управління міграційними процесами. Не існувало й законодавства для захисту українських громадян за кордоном. На початку 2000-х років ці проблеми почали обговорювати і шукати шляхи їхнього вирішення. На сьогодні підписано низку двосторонніх угод про врегулювання трудової міграції. Згідно з ними заробітчани користуються трудовими правами нарівні з громадянами країни перебування, їм гарантують медичне обслуговування і соціальні виплати в разі виробничих травм чи смерті³¹.

Питання трудової діяльності іноземців, соціального захисту працівників-мігрантів, умов їхньої праці в країнах Євросоюзу регламентується спеціальними законодавчими актами в Італії, Іспанії, Німеччині, Польщі³². З 2005 р. при посольствах України почали відкривати Центри захисту прав українців за кордоном, що мали вирішити питання захисту громадян (організацію роботи, працевлаштування за кордоном і проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи із заробітчанами)³³.

²⁷ Проект НАШИ (Часть 1). *Теленограма каналу «Інтер»*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=io3VoJcZaTA>

²⁸ Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів...

²⁹ Гіркі історії тернопільських заробітчан. URL: <http://www.0352.ua/news/220295>

³⁰ Українці на навчання за кордон: залюбки і часто назавжди. URL: <http://www.dw.com/uk/українці-на-навчання-за-кордон-залюбки-і-часто-назавжди/a-17438958>

³¹ На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження / І. Макаров, Ю. Бойко, О. Іванкова-Стецюк, Г. Селешук та ін.; за ред. І. Макарова. Львів. 2009. С. 77.

³² Філіпова Н. В. Соціальний захист трудових мігрантів у країнах ЄС та в Україні. *Актуальні проблеми державного управління*: зб. наук. праць. Харків: Вид-во. ХарPI НАДУ «Магістр». 2013. № 1 (43). С. 379.

³³ Стан сучасної української трудової міграції. Івано-Франківськ, 2007. С. 16.

За проектом Закону України «Про зовнішню трудову міграцію» у III розділі (ст. 8) обґрунтовано права й соціальні гарантії трудових мігрантів³⁴. На сьогодні Україна уклала міжнародні договори з питань пенсійного забезпечення з 21 країною. Угоди діляться на дві групи: ті, в яких застосовано територіальний принцип соціального забезпечення (з 14 країнами), та угоди за принципом пропорційності (з 7 країнами)³⁵.

За кордоном перебуває багато нелегальних заробітчан. Нерідко вони потрапляють у скрутне становище, що може закінчуватися проблемами і для роботодавця, і для «нелегала». Через неправильну поведінку в громадському місці/на роботі та скаргу від громадян країни можна потрапити під депортацію терміном від п'яти років³⁶: «авантюристи, які погоджуються на умови, подібні до ярма, бо живеш, як на пороховій вежі»³⁷.

Найпоширенішим є пошук роботи за кордоном за допомогою друзів, родичів чи знайомих. Інколи заробітчани звертаються до агенцій чи безпосередньо до роботодавця, останнім часом – через інтернет. Типовий виїзд за кордон на початку 2000-х років виглядав так: прийнявши рішення про міграцію, особа зверталася до посередників, контакти яких отримувала від знайомих або родичів, що вже виїхали. За певну плату посередники готували пакет документів для виїзду, а також гарантували перше місце праці за кордоном. Про дату від'їзду майбутні мігранти дізнавалися за кілька днів. У 2000-х роках багато мігрантів не були підготовлені до міграції ні юридично, ні психологічно, ні лінгвістично. Виїжджали часто по туристичній візі: «У мене була тіпа екскурсія на Австрію. Нам роздавали такі анкети і ми... пише сім днів ви в екскурсії..., куди ви будете ходити. Якщо вас зупинять по дорозі, щоб ви це запам'ятали. І кожній людині це дали нам. І зупинився автобус і все, що ми мали, викидали в ліс. Ми так як туристами їхали»³⁸.

Жінки без досвіду роботи, без документів і знання мови були змушені одночасно виконувати багато функцій у домашньому секторі, та ще й за невелику плату. Як стверджує пані Тетяна, в день вона працювала нянею в італійській родині, а вночі доглядала старого й немічного італійця (сеньйора). Така робота називається «фіса» (від італійського «fisso» – постійно), тобто на день і ніч. Психологічно і фізично вона дуже виснажлива. Українські жінки порівнюють її з панщиною: «Тут треба зранку до вечора. Я в сеньйора роблю, я ще ні разу не взяла відпустку. Я з температурою йшла. Я брала таблетки в сумочку і пішла. Ніхто не дивиться, чи ти хвора чи ні. Ти маєш працювати і все. А якщо ти будеш не приходити на роботу, то тебе ніхто не буде тримати. Бо є заміна одна, друга, третя, і ти лише маєш

³⁴ Детальніше «Про соціальні послуги» див.: Проект Закону України «Про зовнішню трудову міграцію». *Кабінет Міністрів України*. 2014. URL: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=162116&cat_id=34946

³⁵ Інформаційна довідка щодо врегулювання пенсійних прав осіб, які працюють за межами України. *Міністерство закордонних справ України*. URL: <http://www.mfa.gov.ua>

³⁶ Інтерв'ю з Лідією Козяр, 1963 р. н., записане в м. Львові через Skype 23 березня 2017 р. *Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка*.

³⁷ Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів...

³⁸ Жінка-банкомат...

казати: “так сеньйора”»³⁹. Чоловіки зайняті здебільшого на будівництві. Така робота переважає серед тих, хто працює в Португалії, Чеській Республіці, Російській Федерації та Угорщині. Трудові мігранти в Білорусії, крім роботи на будівництві, зайняті в сільському господарстві; у Польщі – в торгівлі; в Угорщині – в готелях та ресторанах; в Італії та Іспанії – в домашньому господарстві⁴⁰.

Неврегульованість правового статусу заробітчан призводить до того, що умови праці українських мігрантів не завжди відповідають належним нормам. Через нелегальне перебування у країні-реципієнті більшість заробітчан не мають щотижневих вихідних. Заробітчани, які зайняті в торгівлі, сфері транспорту і зв'язку, переважно працюють без вихідних. Це ж стосується жінок, які доглядають хворих чи літніх осіб. Переважно робочий день українського мігранта тривав з 9 год ранку до 9 год вечора або навпаки⁴¹. У сфері будівництва робочий день ненормований і переважно триває 12–13 год на добу, інколи й більше, щоправда з перервою на обід. Молодь, яка працює за кваліфікаційним спрямуванням (педагоги, торговці, зайняті в готельно-му бізнесі), має робочий день, строго регламентований роботодавцем⁴². Взаємини роботодавця з трудовими мігрантами формуються за трьома лініями: гендер, легальний/нелегальний статус і характер роботи. Такі відносини Я. Тарковський описує, як стосунки «патрона – клієнта», оскільки вони існують між соціально нерівними фізичними особами⁴³. Жінки, що працюють у сфері доглядання, переважно проживають з людиною, яку доглядають. Тоді взаємини між мігрантом і сім'єю розмиті. Мігрантки стають частиною сімейного життя працедавців: «Мені подобалось те, що моя господиня переживала за мою сім'ю в Україні: помагала речами, продуктами, цікавилась, як почуються мої батьки... Відчувала, що господарі бояться втратити мене, казали, що я їм підходжу для роботи, а тому старались догодити»⁴⁴. З іншого боку, можна спостерігати соціальну «невидимість» мігранток у домі господарів: «Моя господиня може при мені ходити в роздягнутому вигляді: в майці і трусах»⁴⁵. Роботодавець переважно постає для мігранта в образі «чужого», який може бути доброзичливим або агресивним, усімейнення робить мігрантку частиною родини працедавця, але вона часто відчуває, що її підкреслена значущість є відносною.

Способи інтеграції в місцеве суспільство. Важливим питанням є те, як іноетнічні мігранти ставляться до того культурного середовища, в яке вони потрапляють,

³⁹ Жінка-банкомат...

⁴⁰ Звіт щодо методології, організації проведення та результатів модульного вибіркового обстеження з питань трудової мірації в Україні / Міжнародна організація праці та бюро МОП для країн Центральної та Східної Європи... С. 47.

⁴¹ Інтерв'ю з пані Марією, [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], 1958 р. н., записане у м. Львові 22 квітня 2015 р. *Особистий архів автора*.

⁴² Інтерв'ю з Іриною Жінчин, 1991 р. н., записане у м. Львові через Skype 30 березня 2015 р. *Особистий архів автора*.

⁴³ Tarkowski J. Patroni i Klienci (Patrons and clients). *Tarkowski J. Socjologia Swiata Polityki*. Warszawa: Instytut Studiow Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1994. Vol. 2.

⁴⁴ Інтерв'ю з пані Марією.

⁴⁵ Інтерв'ю з Зоєю Богун, 1988 р. н., записане у м. Львові через Skype 26 жовтня 2016 р. *Особистий архів автора*.

і як їх сприйматиме новий соціокультурний простір. Виникають проблеми етнокультурної безпеки, пов'язані з формуванням етнічної ідентичності особистості та суспільства, з яким вона себе ототожнює⁴⁶. Збереження етнічної ідентичності допомагає подолати наслідки «культурного шоку». На новому місці іммігрант пристосовується до природних і соціальних умов, мовного середовища, культурного оточення, звичаїв⁴⁷. На цей процес впливає низка чинників, серед яких політичні, економічні та інші умови в країнах-реципієнтах, особливості переїзду, особисті характеристики мігранта, його вік, освіта, кваліфікація, ступінь зацікавленості місцевими ЗМІ, задіяність у соціальних мережах⁴⁸. Адаптація мігранта є двостороннім процесом, що супроводжується важкими переживаннями і його самого, і людей поряд із ним. Змінюється не тільки особистість мігранта, а й його нове оточення, яке змушене адаптуватися до нової людини⁴⁹.

Про роль мови людина замислюється лише тоді, коли потрапляє в іншомовне середовище. Трудовому мігранту доводиться вчити мову іншої країни, не забуваючи рідної⁵⁰. Більшість заробітчан на час виїзду за кордон, а особливо на початку 1990-х років не володіла або дуже слабо знала мову країни-реципієнта. Це викликало труднощі як у повсякденні, так і в пошуку хорошої роботи, ускладнювало процес адаптації/інтеграції. Через мовні труднощі трапляються курйозні ситуації: «Тяжко було на перший період, не знаючи мови, не знаючи міста. Так як робота постійно була, що не виходити, було мало часу на вулицю. А постійно треба було бути в приміщенні, то шукала літературу для того, щоб вчити мову. Слухала телевізор, слухала, переписала, перепитувалась, словники. Та і мова далася більш-менш. Коли мови не знаєш, дуже важко спілкуватися. Не знаєш, не можеш сказати те, що ти думаєш і що потрібно»⁵¹.

Чи зможе мігрант з України прийняти інші цінності, іншу модель поведінки в соціумі та знайти своє місце серед «чужих»? У чому виявляється конфлікт внутрішнього «я» під впливом миттєвої і тривалої адаптації до перебування в іншій країні, легальність перебування в чужому місті. Перебування в чужій країні без

⁴⁶ Блинова О. С. Психологічні чинники визначення стратегій адаптації трудових мігрантів України в країні працевлаштування. *Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави*: зб. наук. праць; за заг. ред. М. М. Слюсаревського; упоряд.: Л. А. Найдьонова, Г. В. Мироненко. Київ: Міленіум, 2011. Вип. 11. С. 93–102.

⁴⁷ Інтерв'ю з пані Наталею, [особисті дані зашифровано за бажанням респондента], записане у м. Львові через Skype 16 квітня 2016 р. *Особистий архів автора*; Інтерв'ю з Зоєю Богун...

⁴⁸ Richmond A. H. *Immigration and Ethnic Conflict*. London: Macmillan, 1988. P. 49–52.

⁴⁹ Палагіна Н. С. Особенности социально-психологической адаптации вынужденных мигрантов в преодолении жизненного кризиса: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.05. Таганрог, 2007. 175 с.

⁵⁰ Тарасюк І. В. Мовна адаптація як різновид соціокультурної адаптації мігрантів до іншомовного середовища. *Психолінгвістика*. 2011. Вип. 7. С. 65–72.

⁵¹ Інтерв'ю з Лідією Козяр, 1963 р. н., записане у м. Львові через Skype 23 березня 2017 р. *Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка*.

дозволу на проживання провокує відчуття страху і невизначеності. Мігрант-нелегал живе у стані напівневидимості, він дезорієнтований щодо процедури отримання дозволу на проживання, не знає про служби, до яких можна звернутися. Оповідачі говорять про страх перед невідомим і незнайомим середовищем, подолання психологічного стресу від розлуки з рідними та зміни якості життя⁵². Думки мігрантів часто заповнені переживаннями, як складеться ситуація за кордоном, чи знайдуть вони роботу, чи їх не обдурили, як житимуть діти без батьків⁵³.

Для багатьох українців життя за межами своєї країни завжди здавалося чимось кращим: «Звикнутись з новим середовищем чи адаптуватись залежало від того, чи була в мене робота чи ні. Коли в мене не було ні роботи, ні нічого, я просила допомоги у знайомих заробітчанин, і всі мені відмовляли. Тому що тут кожен сам за себе. І тоді я вже не звертала уваги ні на красу міста, ні на людей, було дуже важко. Я просто блукала по вулицях і думала, як далі жити. Думала, чи мені варто повертатись додому і що буде тоді, коли я повернусь. А якщо я залишусь, то де шукати роботи і де шукати допомоги? Вже потім, коли все трохи наладилося з житлом, з роботою, я підвчила мову. То вже було після року життя. І мені вже дійсно почало подобатись тут жити. Але було єдине, що мене дуже гризло всередині – дуже я сумувала за дитиною. Я розуміла, що ті гроші, які надсилаю, не замінять ні маму, ні мою ласку, ні мою присутність, ні нічого»⁵⁴.

Перше враження від нової країни в багатьох мігрантів залежало від емоційного хвилювання через зміну місця проживання чи розлуки з дітьми і близькими. На інших значний вплив справило нове середовище, стан міста чи країни, оточення людей і їхні реакції на «новоприбулих», архітектура споруд і вигляд вулиць тощо («Простір у столиці [Римі. – Р. М.]: бульвари, широкі майдани, то було неймовірно красиво після наших голодних 90-х років»⁵⁵). Спершу заробітчани намагалися закріпитися на першому місці, а згодом шукали вигідніших пропозицій. Якщо проблеми з облаштуванням довго не вирішувалися, виникали образи, що обжиті родичі (якщо такі були) не хочуть посприяти, звинувачення в черствості чи захланності. Інша картинка створювалася для рідних в Україні. Це – добре працевлаштування, достойні умови праці, що далеко не завжди відповідало реаліям. Виникав внутрішній конфлікт між щоденною реальністю й тим, які повідомлення про робочий день чи тиждень надсилали в Україну.

Найважчими, як стверджують заробітчани, є перші пів року. Після цього з'являється часткове розуміння місцевих відносин, зазвичай вже є добре оплачувана і постійна робота, коло спілкування виходить далеко за межі «роботодавець-мігрант». Тоді зникає невпевненість у майбутньому, переживання відходять на другий план і починається «нове заробітчанське життя», яке має тенденцію до перетворення у звичайну буденність. Попри всі умови та комфорт в новій країні, далеко не кожен мігрант відчуває себе потрібним і захищеним. Чуже суспільство,

⁵² Філіпова Н. В. Соціальний захист трудових мігрантів... С. 381.

⁵³ Жінка-банкомат...

⁵⁴ Інтерв'ю з Зоєю Богун...

⁵⁵ Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів...

чужа країна та мова викликають внутрішній дисонанс: «Ні, мені не комфортно. Не так ярко і солодко, як воно здається... Ким би ти тут не був, які би ти документи тут не мав, які би ти податки в казну не платив, ти все одно будеш, або попадеш в таку ситуацію, коли тобі нагадають про те, що ти все-таки лишній, що ти все-таки емігрант, що ти не є місцевий житель. Як би там не було, тобі все одно час від часу про це нагадують. Не так солодко живеться нам, трудовим мігрантам, як здається людям на Україні: "От, вам так добре, там гроші з неба падають, ви такі щасливі". Ні, тяжко пояснити це, але хто був, той це розуміє»⁵⁶. Незважаючи на комфорт європейського життя, багато заробітчан хочуть повернутися на батьківщину і позбутися статусу «трудового мігранта».

Організація побуту. Основою життя трудового мігранта є здобуття засобів для покращення матеріального рівня родини. Головними проблемами українських заробітчан, згідно з соціологічним опитуванням 2003 р., були: пошук роботи (67,3 %), мовний бар'єр (56,8 %), нелегальний статус (16,6 %), морально-психологічні проблеми (16,5 %), важкі умови праці (15,2 %), продаж робіт і непорядність співвітчизників (11,2 %), житлові умови (10,6 %). Лише 0,8 % респондентів не мали жодних проблем⁵⁷.

Однією з перших проблем є пошук житла. Якщо виїзд організовувала фірма чи агенція, то проблем із цим здебільшого не виникало: «Житло мені надала Мальтійська Служба Допомоги, з якою я працюю у школі. Тому мені шукати житло не було потреби»⁵⁸. Натомість виїзд з країни через «десятих знайомих» може мати негативні наслідки для мігрантів: «Коли ж урешті-решт ми переступили поріг цього помешкання, то від побаченого підкосилися ноги. Тут, таки в коридорі, на ліжку лежали чоловік та жінка. Картина була неприглядна. Ми обминули цю пару і ввійшли до кімнати, на яку нам вказали. Вона й повинна була стати нашим тимчасовим пристанищем. На підлозі валялися два матраци, а ось вікно було зачинене наглухо»⁵⁹. Домогосподаркам чи опікункам переважно надають помешкання в роботодавця. Попри очевидну матеріальну вигідність такої ситуації, вона має і мінуси: мігрант може втратити навички самостійного життя, менше комунікує в соціумі, що часто призводить до депресії та розчарування⁶⁰.

Більшість заробітчан орендує квартири в бідних і переважно неблагополучних районах міст за невелику плату. Облаштування побутових умов залежить від доходів. До прикладу, пан Юрій, який проживає в Польщі, подає такі сучасні розцінки на житло

⁵⁶ Інтерв'ю з Павлом Заруцьким, 1970 р. н., записане у м. Новий Розділ, Львівська обл. *Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка.*

⁵⁷ Городецький О., Шегда Н. Результати соціологічного дослідження «Стан сучасної української еміграції в Італії (травень – червень 2003 р.)». *До Світла*. 2003. № 8 (21). С. 13–17.

⁵⁸ Інтерв'ю з Іриною Жінчин...

⁵⁹ Українці в Іспанії. Сторінка асоціації «Українська громада в Іспанії за права, честь і гідність українців». Люба Вега: Ось такі заробітки! / записав Л. Калинець. 2 листопада 2013 р. URL: <http://ucranianosnmadrid.com/blog/15-richchyu-zarobitchanskoji-epopeji-v-ispniji-prysvyachujetsya-lyuba-veha-os-taki-zarobitky>

⁶⁰ Інтерв'ю з пані Марією...

серед трудових мігрантів у Варшаві: «Ліжко-місце» можна орендувати за 350–400 злотих / місяць; кімната в гуртожитку – 500–950 злотих/місяць; однокімнатна квартира – 1 000–1 500 злотих/місяць⁶¹. Українські заробітчани в Неаполі (Італія), стверджують, що квартиру можна зняти від 300 євро/місяць, переважно в багатоповерхівках, які нагадують українські гуртожитки. Самі мігранти таке житло називають «палацом»⁶²: «У квартирі в мене є три кімнати, кухня і ванна. Але я не сама проживаю. В мене в квартирі...Є всі умови. Є всі меблі. В мене є шафа, в яку я можу покласти всі свої речі. Основне моє улюблене місце дома – то є кухня. Вона мені подобається. Є плитка електрична, є духовка, холодильник, є все, що потрібно. Мені тут комфортно»⁶³.

Заробітчани, які проживають з роботодавцями, харчуються разом із ними їхніми ж продуктами. Ті, хто знімає квартиру, зазвичай готують собі їжу: «Готувати звичайно, що маю можливість і готую... Готую собі переважно гречку. Тут є російський магазин не далеко. Гречка тут в супермаркетах не продається, бо тут її ніхто не купує. Надто складного я нічого не готую, я їм переважно щось таке з здорової кухні. Я їм салат, купую зелений такий, до нього помідори, редиска. Готую собі рибу. Рибу свіжу тут важко купити, продають лише переважно заморожену. Готую ще макарони. Також багато купую замороженої їжі чи різні заморожені товари – піцца, овочі заморожені, броколі, зелений горошок»⁶⁴. Заробітчани харчуються переважно тим, що можна швидко і легко приготувати, адже робота забирає в них багато часу: «макарон із салом, салат з помідорів», «українські страви, щоправда з використанням італійських продуктів», «різото й вареники, часом навіть холодець варю», «макарони, супи, оладі, смажу картоплю, рис, гречку, борщ, вареники – загалом українські страви»⁶⁵. Чоловіки стараються якнайменше витратити на одяг, а коли доводиться щось придбати, то йдуть переважно до «секондхендів» чи недорогих магазинів⁶⁶. Жінки теж зазвичай не витрачають великих коштів на оновлення гардеробу за кордоном. Більшість із них привозить речі щоденного вжитку з собою⁶⁷. Частка коштів, які витрачаються за кордоном, залежить від вартості життя та від характеру міграції. У разі тимчасових міграцій до сусідніх країн, коли центр життєвих інтересів мігранта залишається в Україні, працівник мотивований до найповнішого надсилення заробітків додому. За тривалої міграції витрати на облаштування за кордоном зростають.

Реакція на виїзд. Проблема відчуження. Одним із негативних наслідків трудової міграції стало соціальне сирітство⁶⁸. Міграція нерідко призводить до розладу в родинних взаєминах, занепаду сім'ї як соціального інституту й родинного

⁶¹ Інтерв'ю з Юрієм Ш. записане через Інтернет 18 квітня 2015 р.

⁶² Жінка-банкомат...

⁶³ Інтерв'ю з Іриною Жінчин...

⁶⁴ Там само.

⁶⁵ Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів...

⁶⁶ Інтерв'ю з Юрієм Ш. записане через Інтернет 18 квітня 2015 р.

⁶⁷ Інтерв'ю з Іриною Жінчин...

⁶⁸ Чернета С. Ю. Соціальне сирітство як соціально-правова проблема. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/4343/1/social%20orphan.pdf>

виховання⁶⁹. Відбувається утворення неповних, дистантних сімей. Поняття «соціальне сирітство» вперше зустрічається в Національній програмі «Діти України», що була затверджена Указом президента України. В її вступі зазначено, що проблема соціального сирітства загострюється⁷⁰. Дистантною, за визначенням Ф. Мустаєвої, є така сім'я, в якій життя й діяльність кожного з подружжя через специфіку роботи проходить окремо⁷¹. Дослідник Н. Антоняк зазначає, що після від'їзду одного чи обох батьків за кордон у дітей часто виникає депресія, небажання спілкуватися з рідними і друзями, дитина стає дратівливою, тривожною, агресивною, перестає довіряти близьким, відчуває, ніби навколишній світ чужий.

Рішення одного з членів родини стати трудовим мігрантом інші здебільшого сприймають негативно. Батьки болісно переживають розлуку з дітьми, але пояснюють це вимушеністю і складними життєвими обставинами. Перші місяці адаптації важкі як для тих, хто поїхав, так і для тих, хто залишився. У дітей відсутність батьків асоціюється переважно з «болем», «горем», «сумом»⁷², «відсутністю підтримки» тощо. Розлука в сім'ї є складним етапом перевірки взаємин на міцність: «Пам'ятаю, дуже добре пам'ятаю цей момент. Перед тим він [батько. – Р. М.] подзвонив до мами і сказав, що в нього є новина для нас. І ми вже всі чекали, думали, ну що то таке. І коли він приходить, вечером з роботи, і каже, що йому поступила пропозиція, щоб працювати за кордоном, то пам'ятаю, ми такі були шоковані. Мама дуже була обурена, ну ми так само, як тато поїде? Як ми будемо без тата? Ми собі просто такого не могли уявити, він весь час, навіть на тиждень не виїжджав так далеко. Це просто було шоком для нас, і ми не могли того ніяк сприйняти»⁷³.

Часто діти мали надію, що переконують батьків відмовитися від задуманого: «Моя мама хотіла їхати в Італію, це було щось страшне для мене, коли я про це почула. Моя мама сказала, а що робити, тут роботи ніякої нема, такої щоб я вас забезпечила, а ти ростеш, так вона говорила до мене. Я настільки була перестрашена, я тоді так сильно сумувала, думаю, Боже, як це моя мама поїде, я їй всіма способами говорила мама ні, я тут сама з ніким не залишусь, ти в мене одна і я не хочу, щоб ти покидала мене. І моя мама не поїхала, я її відмовила, всілякими способами, я плакала, і мама мені говорила, коли я вже підросла, що я прокидалася вночі, і з плачем кричала мама не їдь»⁷⁴.

⁶⁹ Ішук С. Соціальні наслідки сучасної трудової міграції. *Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства*. Зб. наук. ст. і вист. за матер. круглих столів. Львів, 2010. С. 81.

⁷⁰ Чернета С. Ю. Соціальне сирітство як соціально-правова проблема...

⁷¹ Раєвська Я. М. Феномен дистантної сім'ї та її вплив на особистість підлітка. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. праць. Кам'янець-Подільськ, 2011. Вип. 13. С. 283.

⁷² Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів...; Матеріали анкетування 30 дітей трудових мігрантів...

⁷³ Інтерв'ю з Оксаною Копран, 1995 р. н., записане у м. Львові 19 березня 2017 р. *Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка*.

⁷⁴ Інтерв'ю зі Світлою Оджа, 1996 р. н., записане у м. Львові 27 березня 2017 р. *Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка*.

Найчастіше мама, яка їде за кордон, залишає дітей на батька або ж старших родичів, які не можуть повноцінно займатися вихованням. Через це відбувається відчуження спершу дітей від батька чи опікунів, а згодом – і від матері, яка перебуває за кордоном, бо діти втрачають із нею постійний контакт⁷⁵. Одним із поширених аргументів батьків, які від'їжджають в іншу країну, є такий: «Діти, я їду заради вас, якщо ви мене підведете, я вам цього не прощу!»⁷⁶. Однак після від'їзду батьки вже не можуть вплинути на виховання дитини так, як раніше. Інколи реакцією на власну неспроможність забезпечити сприятливе середовище для виховання дитини стає роздратованість і переважно негативна увага до неї (погрози, постійна критика і лайка) або ж повна відчуженість, нехтування інтересами й духовними потребами дитини.

Чинником, який може спричинити відчуження між мігрантками та їхніми дітьми, є початок нового подружнього зв'язку за кордоном, яке діти зазвичай сприймають категорично негативно: «Потім ми дізнались, що, якби, мама там собі знайшла якогось чоловіка. Це ми дізнались через нашу тьотку, ну тому що мама нам так прямо не хотіла сказати, бо вона не знала як. І цяця нам почала потрошки, якби, роз'яснити, що ваша мама там найшла когось, ну це в той момент був, напевно, шок для нас двох з сестрою, бо ми пережили, ну, по-перше, розвод, якби, батьків, але так трошки травма така була, а потім ми вже дізнались, що вона собі іншого мужчину знайшла... Я навіть з нею говорити не хотіла, я не могла зрозуміти, нашо їй той мужчина, якби, як в неї є ми, тобто вона ж приїде до нас назад, буде з нами жити»⁷⁷.

У сім'ї, трудовим мігрантом якої є батько, відбувається відчуження між чоловіком та дружиною. Виїзд батька на заробітки діти приймають краще, адже він постає як основний здобувач для сім'ї, той, хто повертається додому з подарунками. Однак саме це спричиняє загострення взаємин між жінкою і чоловіком, який ніби перекупує любов дітей. Тоді мати постає суворою, а тато – турботливим: «У нас мама дуже сувора, а татко суперовий! Коли він приїздить з Чехії, у нас вдома справжній кайф – можна робити все, що заманеться»⁷⁸. У дистантних сім'ях функція виховання дітей зводиться до їхнього матеріального забезпечення. Переважно за кілька років після від'їзду батьків відбувається взаємне відчуження, а діти поступово перестають потребувати батьківської опіки і любові.

«Комфортне життя» дитини без батьків. Особливості та форми спілкування з близькими. Виїзд батьків за кордон діти часто сприймають як те, що їх

⁷⁵ Шпільчак Л. Морально-етичні проблеми розвитку виховання дітей із дистантних сімей, утворених внаслідок трудової міграції батьків. *Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства. Зб. наук. ст. і вист. за матер. круглих столів*. Львів, 2010. С. 104.

⁷⁶ Ротаєнко В. Соціальне сирітство як наслідок трудової міграції: проблема та сучасні реалії. *Новітня еміграція: проблеми соціального і національного сирітства. Зб. наук. ст. і вист. за матер. круглих столів*. Львів, 2010. С. 107.

⁷⁷ Інтерв'ю з Надією Вушко, 1996 р. н., записане у м. Львові 22 лютого 2017 р. *Архів Центру усної історії та біографістики при кафедрі новітньої історії України ім. М. Грушевського Львівського університету імені Івана Франка*.

⁷⁸ Кичак О. Ю. Взаємовідносини матері з дітьми у заробітчанських сім'ях Закарпаття на початку ХХІ століття (на основі результатів польових досліджень). *Науковий Вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. 2013. Вип. 2 (31). С. 129.

принесли в жертву матеріальному благополуччю. Хоча вони зростають у достатку, але нерідко й з комплексом неповноцінності⁷⁹. Гроші, які заробітчани передають дітям, останні часто використовують бездумно. Одним із наслідків трудової міграції стало поширення серед молоді споживацьких настроїв. Звикнувши до фіксованої грошової суми, діти починають сприймати її як належне, втрачають мотивацію до навчання чи роботи. Так утворилася доволі велика група утриманців, які живуть за надіслані гроші. Частина дітей заробітчани, орієнтуючись на досвід батьків, які не знайшли можливості реалізуватися в Україні, не бачить перспективи й для себе. Водночас переживання за батьків аж до страху їхньої втрати нікуди не зникає. Щодо виявів девіантної поведінки та правопорушень з боку дітей мігрантів, то найчастіше вони є такими: прогулювання уроків, погіршення успішності; дрібні правопорушення (хуліганство, бійки); злочинні дії, крадіжки⁸⁰. Причинами такої поведінки є послаблення чи відсутність контролю та нагляду з боку дорослих, відчуття всездозволеності, бажання бути дорослими і хибне уявлення про доросле життя.

Брак повноцінної сім'ї діти намагаються компенсувати входженням у менші соціальні групи: клас, товариське середовище, секції, гуртки тощо. Через брак емоційної підтримки батьків нерідко адаптація до цих середовищ супроводжується труднощами, а образи й невдачі не компенсуються батьківською увагою: «Спочатку було дуже важко кожному з нас. Мама залишила нас з татом, коли нам з сестрою було менше 10 років. Найважче було під час навчального року. Зранку треба було заплести косички, потім допомогти один одному виконати домашні завдання. А ще треба було зварити їсти, щоб не сидіти після школи голодному. Та найгірше було те, що не було маминої ласки та підтримки. Бракує нам її сьогодні... Ми вже стали старші, нам легше звикнути до багатьох речей. Але того болю, що залишається з нами, тої туги за словом "мама" ніхто і ніколи не зможе зрозуміти» (Уляна Басараба, 16 р., м. Зборів, Тернопільська обл.)⁸¹. Виїзд батьків змінює коло домашніх обов'язків дітей. Часто їм доводиться робити те, що раніше виконували батьки: «Ми з татом навчилися жити без матері. Та хіба це життя? Самі їсти варимо, перемо. Городини обробляємо, а влітку готуємо на зиму салати, компоти. Ніби й не бідуємо, та все те без радості, в душі порожнеча» (Андрій Коцмира, 14 р., с. Винятинці, Заліщицький р-н, Тернопільська обл.)⁸².

Однією з форм заповнення відсутності є контакти через телефон, листування, мобільний зв'язок, скайп. Листування було поширене на початку трудової міграції у 1990-х роках, коли мобільний зв'язок був малодоступний. У листах заробітчани ділилися почуттями, спостереженнями, планами; часто писали ніжні слова, надсилали поради, обійми й поцілунки, щоб створити відчуття присутності, близькості: «Привіт мої любі! Я дуже сумую за вами! Я вас дуже люблю! Більш за все на світі! Я

⁷⁹ Ваврик А. Й. Соціальні та психологічні особливості життєдіяльності дітей із дистантних сімей трудових мігрантів. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/7230/1/Соц%20альн%20та%20психолог%20%20особливост%20д%20тей%20.pdf>

⁸⁰ Шибаніц В. Проблеми соціалізації дітей трудових мігрантів. *Новітня еміграція...* С. 183.

⁸¹ Діти емігрантів про себе. Сповіді. Думки. Судження. Біль / заг. ред., упоряд.: І. Калинець, Н. Гумницька. Львів: Артос, 2009. С. 14.

⁸² Там само. С. 67.

цілую і обнімаю вас! Я тут [у Португалії – *Р.М.*] не затримаюсь на довго! Ще трішки почекайте»⁸³. З розвитком новітніх технологій велика відстань і розлука з близькими стали менш помітними. Телефонні розмови, коли голосом можна передати емоції, відіграють неабияку роль у стосунках із дітьми на відстані, особливо в день народження, на інші свята чи під час важливих подій: «Про неприємності намагаюсь не говорити, тому що моя мама гостро та боляче реагує на мої слова. Я не хочу її засмучувати, адже я живу з нашою родиною, а вона на чужині. Коли лунає її сміх по телефону, мені так радісно. В такі дні я спокійно і міцно засинаю» (Роман Онофрійчук, 17 р., Вінницька обл.)⁸⁴. Найчастіше сім'ї заробітчани спілкуються через мобільний зв'язок, Skype, соціальні мережі⁸⁵. Найпоширенішими темами є життєві та побутові справи⁸⁶.

Проаналізовані матеріали опитування дітей трудових мігрантів, значна частина яких тривалий час жила без когось із батьків, дають змогу виявити, як відбувалося пристосування до нової реальності з їхнього боку та як змінилося сприймання: від неприйняття та образи – до несподіваного виявлення позитивів. Наївним було б думати, що весь час дитини заповнений сумуванням за близькими. У дітей трудових мігрантів формується більш доросла і самостійна поведінка порівняно з їхніми однолітками, які живуть з батьками.

Формування «українського простору» за кордоном. Міграція – це соціальний процес, який відповідає самоорганізації суспільства і дає можливість реалізувати право людини на вибір місця проживання. Важливою складовою іммігрантської спільноти є функціонування таких соціальних інститутів, як громадські й церковні організації. Вони посилюють суспільну консолідацію і пожвавлюють внутрішньоетнічну комунікацію. У багатьох країнах-реципієнтах Церква – єдине місце, яке збирає українців разом. На початку четвертої хвилі трудової міграції українці відвідували різні Церкви, адже «Бог всюди однаковий»⁸⁷. Зараз багато де діють українські храми. На першому етапі адаптації Церква надає заробітчанам серйозну психологічну підтримку, адже для багатьох із них розлука з рідними – великий стрес. До духовних наставників йшли з різними потребами – знайти роботу, квартиру, допомогти повернутися в Україну тощо⁸⁸.

Осередком формування українських закордонних спільнот є душпастирські центри Греко-Католицької Церкви, що виникають усюди, де проживають трудові мігранти, але найбільше їх у традиційно католицьких країнах південної Європи⁸⁹. За даними Т. Гринчишина, нині в країнах ЄС функціонує від 450 до 500 спільнот

⁸³ Діти емігрантів про себе... С. 65.

⁸⁴ Там само. С. 98.

⁸⁵ Матеріали анкетування 30 дітей трудових мігрантів...

⁸⁶ Там само; Матеріали анкетування 40 трудових мігрантів...

⁸⁷ Інтерв'ю з пані Марією...

⁸⁸ Отець Віктор Пархоменко: «Іспанські священники заздять, що я маю таку велику кількість парафіян». URL: <http://ucranianosennmadrid.com/blog/do-15-richchya-ukrajinskoji-trudovojimihratsiji-v-ispniji-otets-viktor-parhomenko-ispanski-svyaschentyky-zazdryat-scho-ya-mayu-taku-velyku-kilkist-parafijan>

⁸⁹ Марков І. Сучасні міграції у соціодинаміці глобалізованого суспільства: теоретичні аспекти постановки проблеми. *Українознавчий альманах*. Київ, 2012. Вип. 7. С. 33.

УГКЦ⁹⁰ і їхня кількість постійно зростає. Так, якщо на 2008 р. в Італії було близько 120 громад цієї Церкви⁹¹, то на сьогодні – 139⁹². Українські громади за кордоном об'єднуються в ширші асоціації. Так, в Іспанії налічується 16 громадських організацій українських заробітчан і «Федерація українських асоціацій в Іспанії» («ФАІ», об'єднує 9 товариств)⁹³. До її складу входять такі громадські об'єднання: асоціація «Україна» (Валенсія), «Співвітчизники» (Овіедо), «Славутич» (Аліканте), «Іспано-український альянс» (Фігерес) та ін. Українські громади за кодом активні у збереженні українських пам'яток. Так, представники українських громад Німеччини, Італії, Франції, Португалії, Румунії брали участь в освяченні відновленого хреста на могилі С. Бандери в Мюнхені⁹⁴. Проведення акцій такого типу свідчить про тісну співпрацю заробітчанської громади з українцями на Батьківщині. Для деяких мігрантів засобом збереження ідентичності стає творчість. Вони пишуть про себе, заробітчанське життя і міграційний досвід, публікуються в журналах української діаспори. У лютому 2006 р. в Італії було засновано інформаційно-аналітичне видання українців «Українська газета»⁹⁵, що інформує про життя заробітчан і допомагає інтегруватися новим мігрантам. Ще одним таким виданням є часопис «До Світла»⁹⁶.

Українська громадськість за кордоном не залишається байдужою до проблем батьківщини, намагається надати допомогу і продемонструвати солідарність. Так, у 2014 р. в Римі відбувся «Марш миру» на підтримку України проти російської агресії. На нього з'їхалося багато українських заробітчан з різних міст. З українською символікою вони пройшлися римськими вулицями під спів гімну України⁹⁷. Розвивається волонтерський рух – спершу в межах Революції Гідності, згодом – для української армії та постраждалих від російсько-української війни. До активних волонтерів належить 37-річний Олег Мороз з Ловере, на півночі Італії⁹⁸. Завдяки

⁹⁰ Марков І. Сучасні міграції... С. 3.

⁹¹ Зовнішня трудова міграція населення України. С. 220.

⁹² Там само. С. 3.

⁹³ Українська громада в Іспанії: історія та сучасність. Розділ: Закордонні українці. Посольство України в Королівстві Іспанія та Князівстві Андорра. URL: <http://www.mfa.gov.ua/spain/ua/publication/content/7926.htm>

⁹⁴ На могилі Бандери в Мюнхені освячено відновлений хрест. «Українська громада Іспанії за права, честь і гідність українців». Іспанія. 19 жовтня. 2015. URL: <http://ucranianosensmadrid.com/blog/na-mohyli-bandery-v-myunheni-osvyacheno-vidnovlenyj-hrest>

⁹⁵ «Українська газета». Про нас. URL: <http://www.gazetaukrainska.com/pro-nas/uncategorised/pro-nas.html>

⁹⁶ Одинець С. Українськість у дії: репрезентації етнічної та національної ідентичностей в транснаціональному середовищі українських мігранток в Італії. *Народознавчі зошити*. 2015. № 6 (126). С. 1442.

⁹⁷ Центральною частиною Риму пройшов український «Марш миру». *Українська газета*. Італія. 2014. 22 вересня. URL: <http://www.gazetaukrainska.com/ukra-nska-tal-ia/ukra-nska-tal-ia/gromada/tcentralnoi-u-chastinoui-rima-proishov-ukra-nskii-marsh-miru.html>

⁹⁸ Олег Мороз. Два роки неустанної волонтерської роботи на допомогу армії. *Українська газета*. Італія. 2016. 10 лютого. URL: <http://www.gazetaukrainska.com/ukra-nska-tal-ia/ukra-nska-tal-ia/oleg-moroz-dva-roki-neustanno-volontersko-roboti-na-p-dtrimku-arm.html>

його зусиллям та за підтримки української громади Ловере, в Україну для бійців АТО передають берці, теплу білизну, балаклави тощо. Таку діяльність веде більшість українських громад. Вони також організовують благодійні акції на підтримку дітей, які постраждали від війни на Донбасі. Так, у липні 2015 р. в Римі та Мілані відбулися акції «Подаруй дитині шкільний ранець»⁹⁹. Нерідко саме українські заробітчани привертають увагу на Заході до України й розповідають про неї правду.

Отже, формування міграційних потоків, що вже названі «ноювою», або «четвертою хвилею» української еміграції, розпочалося на початку 90-х років ХХ ст. у кризових умовах економічної нестабільності, в якій опинилася Українська держава після розпаду СРСР. Водночас навколо феномену трудової міграції вже створено багато міфів та стереотипів. Це дослідження є спробою вийти за усталені межі трактування міграції в соціально-економічній та політико-правовій площині і звернути увагу на головну дійову особу цього соціального явища – українського мігранта і його сім'ю. Такий підхід дав змогу показати трудового мігранта як активну дійову особу, наділену особливими якостями й готову на свідомі та рішучі дії заради досягнення своїх цілей.

Четверта хвиля трудової міграції українських громадян до країн Європи відбувалась без державної підтримки з боку України. Мігранти в усьому розраховували на себе, рідних чи знайомих. Така міграція характерна для початку 1990-х років ХХ ст., коли українці вперше виїжджали у віддалені країни на заробітки. На обсяги трудової міграції українців до ЄС, як легальної так і нелегальної, впливала міграційна політика та економічне становище країни-роботодавця, адже саме в цей час європейські країни переживали демографічну кризу і відчували залежність власної економіки від зовнішніх трудових ресурсів. Протягом усього періоду незалежності України відбувається переорієнтація українських мігрантів на європейські країни, які завдяки кращому економічному розвитку і дотриманню прав людини ставали безпечнішими для перебування українців. Серед популярних країн-роботодавців уже довгий час залишаються Італія та Росія. З кожним роком спектр вибору країн для трудової міграції збільшується, заробітчани освоюють нові держави у пошуках кращих умов працевлаштування.

Рушієм виїзду на заробітки стає бажання допомагати рідним, які залишились в Україні, комфортно жити, натомість звичайна цікавість пізнати щось нове (місцеві традиції, мову) серед мотивів перебуває на останньому місці. Більшість трудових мігрантів здійснила поїздку за кордон через скрутне фінансове становище сім'ї. Чимало з них не бачили перспективи покращення життя на Батьківщині і з надією на «щастя» вирушали в його пошуках. Частина заробітчани розчаровувалась у кар'єрних можливостях в Україні. Останніми роками однією з головних причин міграційного потоку українських громадян стало прагнення до об'єднання родини. Це є показником стабільності, якого змогли досягнути мігранти першого етапу четвертої хвилі зовнішньої трудової міграції. Основними мотивами повернення на Україну

⁹⁹ Долучись до благодійної акції «Подаруй дитині шкільний ранець» у Римі та Мілані! *Українська газета*. Італія. 2015. 1 липня. URL: <http://www.gazetaukrainska.com/ukrainska-tal-ia/ukra-nska-tal-ia/gromada/doluchis-do-blagod-ino-aktc-podarui-ditin-shk-lniir-ancet-u-rim-ta-m-lan.html>

молодь вважає створення сприятливих умов реінтеграції – підвищення загального рівня життя, що сприятиме зниженню зовнішньої міграційної активності українців.

Сферу зайнятості громадян України у країнах ЄС варто розмежовувати за гендерною ознакою. Чоловіки переважно зайняті в будівельній, готельно-ресторанній або ж частково у торговельній сферах. Жінки здебільшого працюють у сфері обслуговування. Трудові мігранти України на зовнішніх ринках користуються великою популярністю. Вони мали змогу займати хороші робочі місця і отримувати досить високу заробітну плату, але це не стосується нелегальних мігрантів, які перебувають у значно гіршій ситуації. Утім, умови життя і праці заробітчани є гіршими, ніж у місцевого населення, а зарплати нижчими, що пояснюється згодою мігрантів на будь-які умови праці через високу за українськими мірками винагороду.

Для заробітчани головними завданнями повсякдення стає подолання культурного шоку і стресів, адаптація до кардинально нових умов життя в іноетнічному суспільстві, вивчення мови і пристосування до відносин з близькими на відстані. Більшість українців вдало адаптуються, свідченням чого є їхнє кількарічне перебування у статусі трудових мігрантів і поширеність міжетнічних шлюбів (українські жінки часто виходять заміж за представників країн, в яких працюють). Незважаючи на «комфорт» європейського життя, багато заробітчани хочуть повернутися на Батьківщину і позбутися статусу «трудового мігранта». Тривалий час перебування за кордоном та й саме суспільство-реципієнт підштовхують трудових мігрантів до так званого процесу «пошуку своїх», об'єднання у громади, товариства, спілки, асоціації трудових мігрантів на місцях тощо. Велика роль у консолідації українських заробітчани за кордоном належить релігійним установам, особливо Греко-Католицькій Церкві. Окрім задоволення духовних потреб, Церква надає українським заробітчанам прихисток, а деколи навіть матеріальну допомогу тим, хто став жертвами шахраїв у зв'язку з нелегальною міграцією.

Повсякдення дітей трудових мігрантів проходить серед найближчих родичів та однолітків. У дітей заробітчани виникає проблема адаптації до життя в неповній сім'ї чи до нового соціального середовища. Вони відчують брак емоційного спілкування та підтримки батьків. Взаємини батьків-мігрантів і дітей порушуються. Ефект присутності батьків створює віртуальне спілкування. У більшості дистантних сімей є «традиційний день», коли рідні виходять на зв'язок скайпом. Діти зазвичай розповідають батькам про повсякдення (що робили; як справи в школі; чи слухають рідних; що хотіли б отримати в подарунок тощо). Саме в таких розмовах часто виникають незручні паузи, які підкреслюють відчуженість.

Життєва історія кожного трудового мігранта і його сім'ї є унікальною і своєрідною. Хтось залишається поза межами Батьківщини і намагається створити там частинку «рідної України», а хтось і після десяти років проживання на чужині повертається додому, де вже все одно не може відчутися себе «своїм», конструюючи сімейний добробут і майстерно приховуючи пережиті драми від зайвих очей.

REFERENCES

- Blynova, O. (2011). Psykholohichni chynnyky vyznachennia stratehii adaptatsii trudovykh mihrantiv Ukrainy v kraini pratsevlashtuvannia. *Problemy politychnoi psykholohii ta yii rol u stanovlenni hromadianyna Ukrainskoi derzhavy*, 11, 93–102 [in Ukrainian].
- Cherneta, S. (2012). Sotsialne syrytstvo yak sotsialno-pravova problema. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Serii Pedahohichni nauky*, 96, 245–247. Retrieved from <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/4343/1/social%20orphan.pdf> [in Ukrainian].
- Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
- Kalynets, I., & Humnytska, N. (Eds.). (2009). *Dity emihrantiv pro sebe. Spovidi. Dumky. Sudzhennia. Bil.* Lviv: Artos [in Ukrainian].
- Doluchys do blahodiinoi aksii «Podarui dytyni shkilnyi ranets» u Rymy ta Milani! (2015, Lypen 1). *Ukrainska hazeta*. Retrieved from <http://www.gazetaukrainska.com/ukra-nska-tal-ia/ukra-nska-tal-ia/gromada/doluchis-do-blagod-ino-akte-podarui-ditin-shk-lnii-ranetc-u-rim-ta-m-lan.html> [in Ukrainian].
- Fedyna, M. Svitlana Odynets: «Nyni my stoimo na porozi novoi khvyli mihratsii. I tse dobre. Retrieved from http://tvoemisto.tv/news/svitlana_odynets_nyni_my_stoimo_na_porozi_novoi_migratsii_i_tse_dobre_79606.html [in Ukrainian].
- Filipova, N. (2013). Sotsialnyi zakhyst trudovykh mihrantiv u krainakh YeS ta v Ukraini. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnia*, 1 (43), 379 [in Ukrainian].
- Haidutskyi, A. (2007, Kviten 21). Mihratsiinyi kapital v Ukraini: prykhovana realnist. *Dzerkalo tyzhnia*, 15, 8 [in Ukrainian].
- Havrylyshyn, P. (2014). *Ukrainska trudova immihratsiia v Italii (1991–2011)*. Brusturiv: Dyskurs [in Ukrainian].
- Herasymenko, H., & Pozniak, O. (2006). Henderni aspekty trudovykh mihratsii naselennia Ukrainy. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, 1, 51 [in Ukrainian].
- Gugushvili, T. (2012, Lystopad 27). Chomu 91% ukraiintsiv khochut vtekty za kordon? Hirki istorii ternopilskykh zarobitchan. 0352. Retrieved from <http://www.0352.ua/news/220295> [in Ukrainian].
- Horodetskyi, O., & Shehda, N. (2003). Rezultaty sotsiolohichnoho doslidzhennia «Stan suchasnoi ukrainskoi emihratsii v Italii (traven – cherven 2003 r.)». *Do Svitla*, 8 (21), 13–17 [in Ukrainian].
- Informatsiina dovidka shchodo vrehuliuvannia pensiinykh prav osib, yaki pratsiuut za mezhamy Ukrainy. Ministerstvo zakordonnykh sprav Ukrainy. Retrieved from <http://www.mfa.gov.ua> [in Ukrainian].
- Ishchuk, S. (2010). Sotsialni naslidky suchasnoi trudovoi mihratsii. *Novitnia emihratsiia: problemy sotsialnoho i natsionalnoho syrytstva*, 81 [in Ukrainian].
- Kasianova, M., & Shyrma, O. (2013, Traven–Cherven). Osoblyvosti trudovoi mihratsii naselennia Ukrainy (1991–2011). *Skhid*, 3, 106 [in Ukrainian].
- Kulyk, V. (2009). Vnutrishni ta zovnishni vymiry rehuliuvannia mihratsiinykh protsesiv. *Hidna pratsia ta trudova mihratsiia v Ukraini*. Kyiv: Drukarnia TOV «PTs «Skaitek» [in Ukrainian].

Kychak, O. (2013). Vzaïemovidnosyny materi z ditmy u zarobitchanskykh simiakh Zakarpattia na pochatku XX-XXI stolittia (na osnovi rezultatïv polovykh doslidzhen). *Naukovyi Visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriiia «Istoriia»*, 2 (31), 129 [in Ukrainian].

Makarov, I. (2009). *Na rozdorizhzhï. Analitychni materialy kompleksnoho doslidzhennia*. Lviv [in Ukrainian].

Malynovska, O. (2011). *Trudova mihratsiia: sotsialni naslidky ta shliakhy rehuliuвання*. Kyiv: NISD [in Ukrainian].

Malynovska, O. (2015, Kviten 29). Trudova mihratsiia naseleennia Ukrainy: choho chekaty v naiblyzhchomu maibutnomu? *Mihratsiia. Vseukrainska informatsiino-analitchna shchomisiachna hazeta*. Retrieved from <http://migraciya.com.ua/news/migrant-workers/ua-labour-migration-ukraine-what-to-expect-in-the-near-future-part-1/> [in Ukrainian].

Markov, I. (2012). Suchasni mihratsii u sotsiodynamitsi hlobalizovanoho suspilstva: teoretychni aspekty postanovky problemy. *Ukrainoznavchyï almanakh*, 7, 33 [in Ukrainian].

Materials of the survey of 30 children of migrant workers, conducted in 2016 on the topic: «Life of children after the departure of parents abroad» / Materialy anketuvannia 30 ditei trudovykh mihrantiv, provedenoho v 2016 rotsi, na temu: «Zhyttia ditei pislia vidizdu batkiv za kordon» [in Ukrainian].

Materials of the survey of 40 labor migrants, conducted in 2015 on the topic «Life outside the homeland» / Materialy anketuvannia 40 trudovykh mihrantiv, provedenoho u 2015 r., na temu: «Zhyttia poza mezhamy Batkivshchyny» [in Ukrainian].

Mihratsiinyi profil Ukrainy. (2016). *Derzhavna Mihratsiina Sluzhba Ukrainy*. Retrieved from https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_prifil/mig_prifil_2016.pdf [in Ukrainian].

Moroz, O. (2016, Liutyi 10). Dva roky neustannoï volonterskoï roboty na dopomohu armii. *Ukrainska hazeta. Italiia*. Retrieved from <http://www.gazetaukrainska.com/ukrainska-tal-ia/ukrainska-tal-ia/oleg-moroz-dva-roki-neustanno-volontersko-roboti-na-p-dtrimku-arm.html> [in Ukrainian].

Mydlovets, U. (2010). *Zhinky ta mihratsiia*. (Levchenko, K. Ed.). Kharkiv: Prava liudyny [in Ukrainian].

Na mohyli Bandery v Miunkheni osvïacheno vidnovlenyi khrest. (2015, Zhovten 19). «*Ukrainska hromada Ispanii za prava, chest i hidnist ukrainsiv*». *Ispaniia*. Retrieved from <http://ucranianosnmadrid.com/blog/na-mohyli-bandery-v-myunheni-osvyacheno-vidnovlenyj-hrest> [in Ukrainian].

Odynets, S. (2013). Ukrainski mihrantky v Italii: sotsialno-demohrafichnyi portret y osnovni faktory mihratsiinoho protsesu u perspektyvi ostannoho desiatylittia. *Narodoznavchi zoshyty*, 4 (112), 600–607 [in Ukrainian].

Odynets, S. (2015). Ukrainskist u dii: reprezentatsii etnichnoi ta natsionalnoi identychnosti v transnatsionalnomu seredovyschï ukrainskykh mihrantok v Italii. *Narodoznavchi zoshyty*, 6 (126), 1442 [in Ukrainian].

Otets Viktor Parkhomenko: «Ispanski sviashchenyky zazdriat, shcho ya maiu taku velyku kilkist parafian». Retrieved from <http://ucranianosnmadrid.com/blog/do-15-richchya-ukrajinskoji-trudovojimihratsiji-v-ispniji-otets-viktor-parhomenko-ispanski-svyaschenyky-zazdryat-scho-ya-mayu-taku-velyku-kilkist-parafian> [in Ukrainian].

Palagina, N. (2007). *Osobennosti sotsyalno-psikhologicheskoi adaptatsyi vyznuzhdenykh migrantov v preodolenii zhyznennogo krizisa*. [Features of the socio-psychological adaptation of forced migrants in overcoming the life crisis]. (*Doctor's thesis*). Tahanroh [in Ukrainian].

Proekt NASHY (Chast 1). Teleprohrama kanalu «Inter». Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=io3VoJcZaTA> [in Ukrainian].

Proekt Zakonu Ukrainy «Pro zovnishniu trudovu mihratsiiu». Vnesenyi Kabinetom Ministriv Ukrainy. (2014). Retrieved from http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=162116&cat_id=34946 [in Ukrainian].

Raievska, Ya. (2011). Fenomen dystantnoi simi ta yii vplyv na osobystist pidlitka. *Problemy suchasnoi psykhologii*, 13, 283 [in Ukrainian].

Richmond, A. (1988). *Immigration and Ethnic Conflict*. London: Macmillan [in English].

Rotaienko, V. (2010). Sotsialne syrytstvo yak naslidok trudovoi mihratsii: problema ta suchasni realii. *Novitnia emihratsiia: problemy sotsialnoho i natsionalnoho syrytstva*, 107 [in Ukrainian].

Rybakova, T. (2016). Stan ta perspektyvy trudovoi mihratsii mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom v umovakh Yevrointehratsii. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, 7 (3), 46 [in Ukrainian].

Shebanits, V. (2010). Problemy sotsializatsii ditei trudovykh mihrantiv. *Novitnia emihratsiia: problemy sotsialnoho i natsionalnoho syrytstva*, 183 [in Ukrainian].

Shpilchak, L. (2010). Moralno-etychni problemy rozvytku vykhovannia ditei iz dyskantnykh simei, utvorenykh vnaslidok trudovoi mihratsii batkiv. *Novitnia emihratsiia: problemy sotsialnoho i natsionalnoho syrytstva*, 104 [in Ukrainian].

Stan suchasnoi ukrainskoï trudovoi mihratsii. (2007). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].

Tarasiuk, I. (2011). Movna adaptatsiia yak riznovyd sotsiokulturnoi adaptatsii mihrantiv do inshomovnoho seredovyshcha. *Psykholinhvistyka*, 7, 65–72 [in Ukrainian].

Tarkowski, J. (1994). Patroni i Klienci (Patrons and clients). In J. Tarkowski, *Socjologia Swiata Polityki* (Vol. 2). Warsaw: Instytut Studiow Politycznych Polskiej Akademii Nauk [in Polish].

Tsentralkoiu chastynoiu Rymu proishov ukrainskyi «Marsh myru». (2014, Veresen 22). *Ukrainska hazeta*. Retrieved from <http://www.gazetaukrainska.com/ukranskatalia/ukranskatalia/gromada/tcentralnoiu-chastynoiu-rima-proishov-ukra-nskii-marsh-miru.html> [in Ukrainian].

Ukrainska hazeta. Pro nas. Retrieved from <http://www.gazetaukrainska.com/pro-nas/uncategorised/pro-nas.html> [in Ukrainian].

Ukrainska hromada v Ispanii: istoriia ta suchasnist Rozdil: Zakordonni ukraintsi. Posolstvo Ukrainy v Korolivstvi Ispaniia ta Kniazivstvi Andorra. Retrieved from <http://www.mfa.gov.ua/spain/ua/publication/content/7926.htm> [in Ukrainian].

Stadnyk, H. (2014, Liutyi 18). Ukraintsi na navchannia za kordon: zaliubky i chasto nazavzhdy. *DW*. Retrieved from <http://www.dw.com/uk/ukraintsi-na-navchannia-za-kordon-zaliubky-i-chasto-nazavzhdy/a-17438958> [in Ukrainian].

Kalynets, L. (2013, Lystopad 2). 15-richchiu zarobitchanskoi «epopei» v Ispanii prysviachuetsia / Liuba Veha: Os taki zarobitky! *Ukraiintsi v Ispanii*. Retrieved from

<http://ucranianosenmadrid.com/blog/15-richchyu-zarobitchanskoji-epopeji-v-ispniji-prysvyachujetsya-lyuba-veha-os-taki-zarobitky> [in Ukrainian].

Vavryk, A. *Sotsialni ta psykholohichni osoblyvosti zhyttiedialnosti ditei iz dyskantnykh simei trudovykh mihrantiv*. Retrieved from http://lib.iitta.gov.ua/7230/1/Sotsialni_ta_psykholohichni_osoblyvosti_ditei_2.pdf [in Ukrainian].

Zarutskyi, P. (Personal communication, 2017) [in Ukrainian].

Zhinka-bankomat. IP «1+1» na zamovlennia TOV «Teleradiokompaniia «Studiia «1+1». (2013). Videomaterialy. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=CvfCwsRjPJ8> [in Ukrainian].

Chebanova, V. (Ed.). (2009). *Zovnishnia trudova mihratsiia*. Kyiv [in Ukrainian].

Zvit shchodo metodolohii, orhanizatsii provedennia ta rezultativ modulnoho vybirkovoho obstezhennia z pytan trudovoi mihratsii v Ukraini. (2013). *Mizhnarodna orhanizatsiia pratsi. Hrupa tekhnichnoi pidtrymky z pytan hidnoi pratsi ta Biuro MOP dlia krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy*. Budapest [in Ukrainian].

Zhynchyn, I. (Personal communication, March 30, 2015) [in Ukrainian].

Yurii, Sh. (Personal communication, April 18, 2015) [in Ukrainian].

Pani Mariia. (Personal communication, April 22, 2015) [in Ukrainian].

Pryhoda, M. (Personal communication, March 24, 2016) [in Ukrainian].

Pani Nataliia. (Personal communication, October 13, 2016) [in Ukrainian].

Pani Olena. (Personal communication, October 16, 2016) [in Ukrainian].

Bohun, Z. (Personal communication, October 26, 2016) [in Ukrainian].

Vushko, N. (Personal communication, February 22, 2017) [in Ukrainian].

Kopran, O. (Personal communication, March 19, 2017) [in Ukrainian].

Koziar, L. (Personal communication, March 23, 2017) [in Ukrainian].

Odzha, S. (Personal communication, March 27, 2017) [in Ukrainian].

Roksolana MAKSYMIAK

Master in History, Information Department Specialist

Ivan Franko National University of Lviv

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6153-5533>

email: maksymyak94@gmail.com

EVERYDAY LIFE OF FAMILIES OF UKRAINIAN LABOR MIGRANTS AT THE END OF THE XX - EARLY XXI CENTURY

The study investigates the everyday life of migrant workers' families in independent Ukraine in the context of its change by a person leaving the zone of habitual (comfort), family life in two countries, and perception of new socio-cultural influences. It also searched for such key points as the reasons for deciding to go abroad to work, the attitude of other family members to this fact, adaptation to life separately, and the formation of new domestic realities both in the case of the migrant and his family remained in Ukraine, maintaining contacts, perception, and empathy, based on the new experience of «living independently» and «living without a loved one». The study aims to form a holistic image of the everyday life of Ukrainian migrant families, identify problems and ways to overcome them, trace the impact of the new socio-cultural environment on the preservation or change of mentality and

identity, features of family relationships in remote life and modern means of communication. The following set of methods was used for the study: representative surveys of migrants, analysis of databases with statistical information, and questionnaires. This made it possible to comprehensively consider the micro problems of migratory social phenomena. The life story of every migrant worker and his family is said to be unique and unique. Some stay outside the homeland and try to create a part of «native Ukraine» there, and some return home after ten years of living abroad, where they still can't feel «their own», constructing family well-being and skillfully hiding the dramas from prying eyes.

Keywords: labor migrant, labor migration, preservation/changes of mentality and identity in migration, «Fourth wave» of labor migration, integration into society, the problem of alienation.